

ZBIGNIEW K. ZUZIAK*

KRYTERIUM BEZPIECZEŃSTWA W URBANISTYCE WSPÓŁCZESNEJ

CRITERION OF SAFETY IN CONTEMPORARY URBANISM

Streszczenie

Artykuł jest próbą wykładni pojęcia bezpieczeństwo – fundamentalnej kategorii w teoriach i ideologiach urbanistycznych oraz podstawowe kryterium oceny poprawności decyzji podejmowanych w ramach procedur planowania i projektowania urbanistycznego. Omówiono wpływ tego kryterium na miejskie i metropolitalne polityki przestrzenne. Przedmiotem rozważań autora jest wspólny obszar trzech pól tematycznych nazwanych tu umownie jako: 1) sztuka budowania bezpiecznego miasta, 2) kryterium bezpieczeństwa w teoriach i ideologiach urbanistycznych i 3) bezpieczeństwo w strategiach i politykach rozwoju. Autor określa przyjęte przez siebie podejście mianem *urbanistyki strategicznej*. Oznacza to, że akcent analiz i założeń koncepcyjnych położony jest na współzależności między strukturalnymi konsekwencjami strategii urbanistycznych i strategicznymi aspektami strukturalnych uwarunkowań rozwoju miejskiego i metropolitalnego.

Słowa kluczowe: urbanistyka strategiczna, polityka miejska, urbanistyczne kryteria oceny, bezpieczne struktury urbanistyczne, planowanie urbanistyczne, architektura miasta

Abstract

In this paper term: safety is discussed as a fundamental category of urban theories and ideologies as well as decision making criterion under the framework of urban design and urban planning procedures. A significance of this criterion for the assessment of strategies developed for urban and metropolitan structures is also described. The scope of the author's considerations is a common field of three thematic areas of urbanism: 1) the art of building safe city, 2) criterion of safety in urban theories and ideologies, 3) the issue of safety in urban strategies and policies. The approach adopted by the author is called here as *strategic urbanism*. Characteristic feature of this perspective is that in urban analysis and basic conceptual assumptions an emphasize is put on mutual relations between structural consequences of urban strategies and strategic aspects of structural preconditions of urban and metropolitan development.

Keywords: strategic urbanism, urban policies, urbanistic evaluation criteria, security of urban structures, safety of urban structures, urban planning, architecture of the city

* Prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew K. Zuziak, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Era nowych miast nie będzie się kierowała tymi samymi zasadami, co dawne zbiorowisko narodów; miasta napiszą własny oportunistyczny kodeks postępowania, gnane potrzebą efektywności, łączności i – nade wszystko bezpieczeństwa.

Parag Khanna¹

1. Wstęp

Przytoczone jako motto zdanie zawiera kilka przesłań. Daje do zrozumienia, że prawdopodobnie w nadchodzącej przyszłości, miasto będzie znów przypominało strukturę instytucjonalną, jaką było starożytne *miasto-polis*. Odzyska mocniejszą pozycję jako podmiot polityczny, ale ceną za to będzie konieczność wypracowania nowych zasad organizujących życie zbiorowe, a przede wszystkim takich rozwiązań technicznych i reguł postępowania, dzięki którym społeczność miast i innych układów osadniczych podlegających współczesnym zjawiskom urbanizacji będzie mogła skuteczniej stawiać czoła nowym zagrożeniom. Intencją autora tego artykułu jest „rozszyfrowanie” i rozwinięcie co najmniej kilku argumentów przemawiających za tak mocnym wyartykułowaniem bezpieczeństwa wśród kryteriów oceny rozwiązań urbanistycznych.

Argument pierwszy jest raczej oczywisty: poczucie bezpieczeństwa to jedna z fundamentalnych potrzeb człowieka. Oznacza takie sytuacje, w których jednostce i zbiorowościom ludzkim udaje się minimalizować ryzyko utraty najważniejszych wartości: życia, zdrowia, pracy, szacunku, uczuć, dóbr materialnych i niematerialnych². Wiąże się z nieco wyidealizowanym – acz pożądanym prawie przez wszystkich – stanem, który polega na granicznym niemal z pewnością przekonaniu, że w dłuższym czasie wartości te można zachować, „podtrzymać”³ i doskonalić. Jest zatem zrozumiałe, że procesy cywilizacyjne odzwierciedlają różne sposoby respektowania tej naczelnej zasady życia ludzkich zbiorowości. Uwaga ta odnosi się przede wszystkim do zasad, które spotykamy w licznych teoriach budowy, rozbudowy, przebudowy i odbudowy miast⁴.

Kolejnych argumentów dostarczają urbanistyczne praktyki planowania i projektowania. Znajdują one wyraz w politykach miejskich, a w konsekwencji dają się odczytać w formach urbanistycznych odpowiadających tym politykom i strategiom. Potwierdzają to analizy strukturalne modeli przestrzennych rzymskiego obozu, miasta średniowiecznego, renesansowego czy barokowego. Smutnym potwier-

dzeniem tego prawa jest – w jakiejś mierze – również współczesny fenomen kryjący się pod hasłem *Gated City*⁵.

Bezpieczeństwo jest ważnym kryterium oceny rozwiązań w projektowaniu urbanistycznym i planowaniu przestrzennym. To także najważniejsze kryterium oceny poprawności decyzji podejmowanych w toku różnych, coraz to bardziej skomplikowanych form planowania strategicznego i operacyjnego, jakie wykształciły się w związku z koniecznością w miarę sprawnego zarządzania rozwojem miast w warunkach narastającej niepewności i nowych zagrożeń cywilizacyjnych. Również i te stwierdzenia są dość oczywiste, ale już mniej oczywiste jest przekonanie, że do podstawowych zadań urbanistyki należy ustawiczne redefiniowanie i rozwiązywanie problemów, które odpowiadają niespotykanej dotąd sile oddziaływania współczesnych zjawisk urbanizacyjnych na środowisko człowieka oraz zagrożeń, jakie te oddziaływania i towarzyszące im zmiany środowiskowe niosą dla bezpieczeństwa publicznego. Taką opinię potwierdzają wydarzenia rozgrywające się w miastach niemal na wszystkich kontynentach. O dramaturgii tych zdarzeń stanowi ich siła niszczycielska: skala potencjału ludzkiego oraz kapitału kulturowego miast i regionów, których te zniszczenia dotyczą. Wymaga to nowych ujęć metodologicznych, badań i nowych narzędzi oddziaływania urbanistycznego. Wypowiedź ta jest próbą takiej redefinicji.

2. Perspektywa, problem i tezy

Jest to spojrzenie na problem bezpieczeństwa w urbanistyce z perspektywy kojarzącej strukturalne, inżynierskie i strategiczne aspekty tego kryterium. Innymi słowy, zakres tematyczny tego artykułu można określić jako wspólne pole trzech kręgów zagadnień (il. 1), a mianowicie:

- teorii traktujących zagadnienie bezpieczeństwa rozwiązań urbanistycznych z punktu widzenia uniwersaliów sztuki urbanistycznej oraz badań i projektów, w których bezpieczeństwo jest podstawowym kryterium sztuki budowania miast,
- teoretycznych rozważań nad problemem bezpieczeństwa miast prowadzonych z perspektyw właściwych „filozofii państwa”, naukom politycznym i socjologii,
- strategicznych dokumentach polityk miejskich i regionalnych, gdzie problematyka bezpieczeństwa jest ujmowana w kontekście aktualnych

II. 1. Zakres tematyczny rozważań

III. 1. Thematic scope of the considerations

uwarunkowań rozwoju miast oraz zmian „sytuacji urbanistycznej” w dającej się przewidzieć przyszłości.

Nasz problem można ująć jako pytanie o nowe wyznaczniki sytuacji strategicznej, w jakiej znajduje się sztuka budowania i „podtrzymywania”⁶ struktur osadniczych przy założeniu, że najważniejszym kryterium oceny tej umiejętności jest bezpieczeństwo tych struktur, czyli bezpieczeństwo życia w tych strukturach. Poszukując odpowiedzi na tak sformułowane pytanie, autor stawia trzy tezy:

1. Metropolie – a zwłaszcza „Megamiasta”, czyli miasta globalne – będą coraz bardziej zachowywać się w sposób, który charakteryzuje zachowania podmiotów polityki międzynarodowej.
2. Wzrost znaczenia politycznych i środowiskowych czynników zagrożeń dla bezpieczeństwa życia w miastach i związek tych zagrożeń z błędami polityki przestrzennej oraz słabościami systemów regulacji uzasadnia konieczność wzmocnienia pozycji inżyniera/eksperta w politycznym procesie podejmowania decyzji urbanistycznych⁷.
3. Wzmocnienia wymagają również naukowe podstawy inżynierii bezpiecznego rozwoju urbanistycznego. Do zadań priorytetowych w tym zakresie należy rozwój metod strategicznej oceny rozwiązań urbanistycznych pod kątem wzajemnych relacji: zmiany projektowane–zmiany środowiskowe. Innymi słowy, podobnie jak dotychczas, analizując wpływ planów zagospodarowa-

nia przestrzennego i projektów inwestycyjnych na środowisko, należałoby większą niż dotąd uwagę poświęcić wpływom zmian środowiskowych (zwłaszcza klimatycznych) na metodologię planowania przestrzennego i definiowania projektów inwestycji budowlanych⁸.

3. Przestrzeń bezpieczna i sztuka budowania miast

Historia budowy miast daje wiele dowodów na to, że bezpieczeństwo należy do fundamentalnych kategorii urbanistyki. Wiąże się nierozłącznie z pojęciem władzy i znajduje wyraz w instytucjach i przestrzennych formach odpowiednio do koncepcji tak fundamentalnych idei społecznych, takich jak: wspólnota, wolność i sprawiedliwość społeczna. Niemal wszystkie prace pomagające zrozumieć znaczenie rozwoju tych idei na tle historii Europy wychodzą od interpretacji greckiego *polis*: miasta-państwa a także łacińskiego *urbs* i *civitas*⁹.

Jak pisze M.H. Hansen: „Polis była osadą i pełniła różnorakie funkcje miasta-państwa, będąc ośrodkiem: (a) instytucji politycznych, (b) obrzędów religijnych, (c) obrony, (d) produkcji i handlu, (e) aktywności związanych z edukacją i rozrywką”¹⁰. Dalej Hansen zwraca jednak uwagę, że „W polis murów nie postrzegano jako bariery między miastem a wsią, lecz raczej jako swoisty pomnik wielkości i przedmiot obywatelskiej dumy”¹¹. Dla miast późnego Cesarstwa Rzymskiego akcja fortyfikacyjna nawiązała się począwszy od III wieku w związku z najazdami barbarzyńców. Pierścienie murów są jednym z najbardziej charakterystycznych wyznaczników geometrii rozplanowania miast średniowiecznych, renesansowych i barokowych. Również w połowie XIX w. polityczne zagrożenie bezpieczeństwa – konieczność obrony przed groźbą rewolucji – staje się decydującym bodźcem działań, które znamy pod nazwą *hausmannizacji*¹².

Traktując bezpieczeństwo jako kategorię urbanistyczną, należałoby rozumieć pod tym pojęciem co najmniej cztery następujące aspekty zależności między procesem społecznym a formą przestrzenną:

- 1) dobro publiczne grup zamieszkujących struktury osadnicze wyrażające jedną z naczelnych życiowych potrzeb ludzkich: indywidualnych i zbiorowych,
- 2) podstawowy czynnik miastotwórczy i strukturotwórczy,

- 3) strategiczny cel i strategiczne kryterium oceny miejskiej polityki rozwoju a zwłaszcza jej rozwiązań w zakresie planowania, projektowania, budowania i utrzymywania struktur osadniczych w stanie odpowiadającym przyjętym standardom,
- 4) atrybut struktury i formy urbanistycznej związany z jej trwałością oraz odpornością na zagrożenia dla jej użytkowników – jedna z witruwiańskich kategorii oceny poprawności i wartości dzieła architektoniczno-urbanistycznego.

O znaczeniu czynnika obronności w procesie krystalizowania się kolejnych modeli miasta europejskiego i wpływie technik obronnych na formę urbanistyczną pisze niemal każdy autor traktatów z zakresu historii budowy miasta. Przykładowo L. Benevolo w swoim dziele pt.: *Miasto w dziejach Europy*¹³ zwraca uwagę na wpływ obozu rzymskiego na kształtowanie się formy miejskich układów osadniczych w Europie. Z kolei kierując się w stronę współczesnych zagadnień architektoniczno-urbanistycznych sztuki budowania bezpiecznej przestrzeni miejskiej, nie można pominąć słynnej krytyki modernistycznych zasad budowania miasta, jaką znajdujemy w książce J. Jacobsa pt.: *The Death and Life and Great American Cities*¹⁴. Jednak za pioniera teorii „przestrzeni bezpiecznej” podbudowanej licznymi analizami formy architektoniczno-urbanistycznej pod kątem jej podatności – względnie odporności – na kryminogenne wzorce zachowań uznać wypada Oscara Newmana. Jego książka: *Defensible Space. Crime Prevention through Urban Design*¹⁵ stała się na ponad ćwierćwiecze wzorcem do badań nad przestrzenią bezpieczną miast i programów miejskich mających na celu poprawę rozwiązań architektoniczno-urbanistycznych zgodnie z wypracowanymi przez Newmana zasadami. Kilka wątków krytycznych na temat „zgubnego wpływu” rewolucji modernistycznej na bezpieczeństwo miast, jakie możemy znaleźć w pracach Jacobsa oraz w analizach Newmana znajdujemy także u czołowych propagatorów idei Nowej Urbanistyki.

W teoriach urbanistyki współczesnej problem bezpieczeństwa ujmowany bywa jako:

- strategiczny aspekt rozwoju urbanistycznego w świetle globalnych wyzwań cywilizacyjnych,
- bezpieczeństwo „konstrukcji urbanistycznej” (odporność struktury urbanistycznej na zagrożenia),
- problemy modelowania zjawisk stanowiących zagrożenie dla bezpieczeństwa w miastach (np.: zmiany klimatyczne a rozwiązania energooszczędne, modele oceny ryzyka i zarządzanie ryzykiem a planowanie przestrzenne itp.)¹⁶,

- bezpieczna przestrzeń publiczna.

W podejściach do problematyki bezpieczeństwa w urbanistyce obserwuje się charakterystyczną ewolucję, która odpowiada coraz to wyraźniejszej tendencji traktowania miasta jako środowiska. Mamy tu zatem przejście od przestrzeni bezpiecznej do bezpiecznego środowiska. W odniesieniu do planowania przestrzennego podkreśla się również problem polegający na tym, że ogólne modele zjawisk klimatycznych nie przekładają się na regionalną i lokalną skalę planowania przestrzennego.

Wśród badań nad przestrzenią bezpieczną prowadzonych w ostatniej dekadzie należy wymienić projekt badawczy wykonywany pod kierunkiem Prof. Andrzeja Wyżkowskiego¹⁷ w Katedrze Odnowy i Rozwoju Zespołów Urbanistycznych Instytutu Projektowania Miast i Regionów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej. Celem tego projektu było, jak piszą autorzy: „określenie strategii rozwiązywania problemów związanych z bezpieczeństwem jednostki i grup społecznych w przestrzeni miasta w ujęciu kompleksowym”¹⁸.

4. Bezpieczeństwo miasta z perspektywy politologii i socjologii

Zastanawiając się nad urbanistycznymi konsekwencjami znaczeń kryjących się pod hasłem „bezpieczeństwo”, warto zwrócić uwagę czytelnika na kontekst politologiczny tego pojęcia. Został on interesująco zarysowany w rozważaniach, jakie na ten temat prowadził Michel Foucault w swojej słynnej serii wykładów w Collège de France w 1978 r.¹⁹ Wyjaśniając swoją koncepcję bezpieczeństwa, Foucault wiąże ją z ideą, którą nazywa „biowładzą”, czyli – jak pisze: „zespołem istotnych, z mojego punktu widzenia, zjawisk, mechanizmów prowadzących do tego, że pewne zasadnicze cechy biologiczne gatunku mogły zostać włączone w obszar polityki, stając się przedmiotem pewnych politycznych strategii, pewnej ogólnej strategii władzy”²⁰.

Analizując jej mechanizmy, Foucault wskazuje na trzy istotne formy działań służących ograniczeniu zagrożeń dla ładu społecznego: stanowienie prawa (zespół środków legislacyjnych), jego egzekwowanie wraz z „praktyką karceralną”²¹ i mechanizmy prewencyjno-korekcyjne. Ważną cechą podejścia Foucaulta jest akcentowanie powiązań między

„ekonomią władzy” a „porządkiem bezpieczeństwa”. Jako kluczowe traktuje pytanie: „czy rzeczywiście można mówić o czymś takim jak społeczeństwo oparte na bezpieczeństwie, czy faktycznie istnieje taka ogólna ekonomia władzy, której podstawową formą albo przynajmniej dominantą jest właśnie technologia bezpieczeństwa?”²².

Pytanie to prowadzi Foucaulta do społeczno-politycznego, a zarazem technicznego i ekonomicznego problemu „przestrzeni bezpieczeństwa”, które to zagadnienie bada w kontekście kwestii miejskiej. Pojęcie to wiąże się z terytorium, w granicach którego sprawowana była władza suwerenna, odpowiadającej mu zbiorowości, z przestrzennym wyrazem cyrkulacji niezbędnych do życia miejskiego oraz organizacji przestrzennej urządzeń bezpieczeństwa traktowanych w sposób dynamiczny. Jak pisze Foucault: „Dobra organizacja miasta polega właśnie na tym, że bierze się pod uwagę zdarzenia możliwe. Innymi słowy, można tu mówić, jak sądzę, o technice nakierowanej na problem bezpieczeństwa, czyli w gruncie rzeczy, problem serii”²³. Kwestię owej zmienności podkreśla jeszcze wyraźniej, dalej pisząc: „bezpieczeństwo urządzi otoczenie pod kątem zdarzeń lub elementów możliwych, serii, którym trzeba będzie nadać pewien kształt, uwzględniając złożone i zmienne warunki. Odsyła ono do wymiaru czasu i przypadkowości, które należy wpisać w daną przestrzeń. Jest to chyba właśnie to, co nazywa się środowiskiem: przestrzeń, w której pojawiają się serie przypadkowych elementów”²⁴.

Wydaje się, że z wykładów Foucaulta wyłania się pewien obraz „głównego kierunku ewolucji” idei bezpieczeństwa polegający na zmianie, jaka dokonała się w ogólnej strategii władzy pod koniec XVIII wieku, a która polegała na przejściu od suwerennej władzy nad terytorium do regulowania populacji²⁵. Kwestię regulowania populacji Foucault wiąże z liberalną ekonomią polityczną, a liberalizm staje się tu jednym z przejawów biopolityki. Kontrapunktem dla jego rozważań jest przesłanie jednej z ostatnich książek Davida Harveya *Neoliberalizm. Historia katastrofy*²⁶. Zarówno Foucault, jak i Harvey zajmują się przede wszystkim wymiarem społeczno-politycznym bezpieczeństwa życia publicznego w strukturach urbanistycznych.

W głównym nurcie rozważań nad wpływem zmian społecznych i technologicznych na model struktury przestrzennej miasta i konsekwencjami, jakie te zależności niosą dla bezpieczeństwa populacji należy zwrócić uwagę na co najmniej dwie ważne pozycje literatury traktujące o wpływie globalizacji na przestrzenne struktury miejskie. Obie

mają w tytule słowo „globalizacja” i obie wydane zostały w tym samym roku – 1998. W swojej książce poświęconej skutkom globalizacji Saskia Sassen²⁷ akcentuje zjawisko wzrostu mobilności kapitału w wyniku rozwoju technologii komunikacji elektronicznej i wpływ tych zjawisk na osłabianie się więzi ludzi z terytorium, zaostrzenie się nierówności społecznych, a w konsekwencji na zaostrzenie się konfliktów wewnątrz państw²⁸ i wzrost przestępczości miejskiej. Z kolei książka Zygmunta Bauma²⁹ poświęcona jest głównie procesom segregacji przestrzennej miasta, jaka dokonuje się w wyniku globalizacji oraz towarzyszącym temu zjawiskom separacji i wykluczenia, a także kulturowym konsekwencjom tych przekształceń. Bauman nawiązuje do prac Foucaulta, przywołując opis jego „panoptycznego modelu nowoczesnej władzy”³⁰. Zwraca uwagę, że towarzyszące globalizacji „obumieranie państw narodowych” tworzy wokół nich atmosferę klęski żywiołowej, poczucia niepewności, poczucia, że „jak się zdaje nikt dzisiaj nie jest pod kontrolą”. Można zatem z opiniami wskazującymi globalizację jako źródło czy wręcz inną nazwę „nowego nieporządku”³¹. Na takim to tle Bauman przechodzi do kwestii bezpieczeństwa i instytucji penitencjarnych. Zwraca uwagę na znaczący wzrost liczby ludzi przebywających w więzieniach i szybki rozwój praktyki karania więzieniem.

Gospodarowanie przestrzenią urbanistyczną cechuje coraz większa intensywność konfliktów i determinacja osób walczących o swoje indywidualne racje mające związek z wartościowaniem tej przestrzeni i zmianami w jej zagospodarowaniu. Źródła tych konfliktów są dwójakiego rodzaju. Są to zarówno rzeczywiste, jak i potencjalne zmiany w użytkowaniu przestrzeni oraz sposób, w jaki bywają one postrzegane³². Wzrost znaczenia konfliktów środowiskowych nadał procesowi planistycznemu dodatkowe wymiary polityczne. Rozwiązywanie konfliktów środowiskowych staje się coraz częściej „gorącym” tematem politycznym, zwłaszcza że w czasach ostrej konkurencji międzynarodowej o inwestycje pojawia się także tendencja, aby w imię priorytetów ekonomicznych łagodzić wymagania dotyczące ochrony środowiska. Dlatego też tego rodzaju spory stają się coraz bardziej dramatyczne, a reguły gry w takich sytuacjach nieraz bywają mało klarowne i „najeżone pułapkami”. Z takich to powodów nową rolą planisty jest uczynić owe reguły bardziej jasne i zrozumiałe dla negocjujących stron. Wynika stąd, że rozważania nad problemami bezpieczeństwa współczesnego miasta i głównych

kierunkach poszukiwania odpowiednich rozwiązań urbanistycznych wymagają refleksji nad strategicznym wymiarem tej problematyki: skalą zagrożeń w kontekście dynamiki wzrostu demograficznego, zjawisk migracyjnych i innych procesów związanych z obecną fazą urbanizacji.

5. Obszary zagrożeń i polityka przestrzenna: urbanistyka strategiczna

W publikacjach traktujących o współczesnych zagrożeniach dla bezpieczeństwa podkreśla się często skalę współczesnych zjawisk urbanizacyjnych, a zwłaszcza ich aspekt demograficzny, społeczny i kulturowy. Skalę tych zjawisk wyrażają dobrze następujące dane:

- w roku 2020 70% Chińczyków i 46% Hindusów będzie mieszkało w miastach liczących ponad 1 mln mk,
- w roku 2030 w Chinach będzie 221 miast liczących ponad 1 mln mk, a liczba mieszkających w miastach zwiększy się o 400 mln (więcej niż liczba mieszkańców USA),
- w roku 2030 w Indiach będzie 68 miast liczących ponad 1 mln mk, a liczba mieszkających w miastach zwiększy się o 215 mln (~ tyle mieszkańców, ile liczy Brazylia)³³.

Zajmując się relacjami między globalizacją i osłabianiem się więzi ludzi z terytorium Saskia Sassen, osadza te zjawiska w szerokim kontekście, zwracając również uwagę na strategiczny wymiar procesów globalizacji. Píše: „Przestrzeń tworzona przez globalną sieć miast, przestrzeń, którą znamionują nowe potencjalności gospodarcze jest, być może, jedną z najbardziej strategicznych przestrzeni w procesie kształtowania się tożsamości i społeczności transnarodowych. To przestrzeń, która skupia się wokół miejsca, ponieważ jest zakorzeniona w pewnych konkretnych, strategicznych lokalizacjach; zarazem ma charakter trans terytorialny, ponieważ łączy ze sobą miejsca, które nie są sobie bliskie geograficznie ale mimo to wiążą się ze sobą ściśle”³⁴.

Odpowiedzialność urbanistyki za tworzenie naukowych podstaw budowania miasta bezpiecznego wymaga zidentyfikowania podstawowych zagrożeń dla struktur urbanistycznych i życia miejskiego oraz opracowania metod *strategicznej reakcji* na te zagrożenia. Systematyzując strategiczne zagrożenia bezpieczeństwa, można wyróżnić osiem głównych obszarów problemowych. Są to zagrożenia:

- przyrodnicze – bezpieczeństwo a ochrona środowiska przyrodniczego (zmiany klimatyczne, kataklizmy będące skutkiem żywiołów natury, katastrofy w wyniku działań człowieka, bezpieczeństwo a ochrona środowiska przyrodniczego;
- kulturowe – konflikty międzykulturowe, zagrożenia środowiska kulturowego;
- społeczne – niebezpieczna przestrzeń społeczna, społeczny wymiar dysproporcji strukturalnych i dezintegracji struktur urbanistycznych;
- ekonomiczne – kryzysy ekonomiczne, bezpieczeństwo energetyczne, konflikty o terytoria, surowce, rynki zbytu itp., interesy ekonomiczne, zagrożenia będące skutkiem nadmiernego liberalizmu i błędów polityki lokalizacyjnej;
- techniczne/technologiczne: niebezpieczne, niesprawdzone rozwiązania techniczne, problemy hydrotechniczne i hydrogeologiczne, niedostatki przepisów i norm technicznych, zawodność systemów transportu i infrastruktury technicznej, błędy w zakresie „konstrukcji miasta”, błędy techniczne dotyczące zmian użytkowania terenu i konstrukcji inżynierskich istotnych dla rozwoju miasta, błędne standardy techniczne i braki w normatywach technicznych, zagrożenia systemów informacyjnych;
- bezpieczeństwo jako podstawowe kryterium interwencji państwa w sferze gospodarki przestrzennej; problematyka bezpieczeństwa i obronności państwa w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2011;
- regulacje prawne; bezpieczna polityka przestrzenna samorządu terytorialnego; prerogatywy zasady, instrumenty bezpieczeństwa terytorialnego na szczeblu lokalnym;
- problemy współpracy między instytucjami władzy publicznej. Odporność systemu rządzenia i zarządzania społecznością lokalną na zagrożenia bezpieczeństwa publicznego; sprawność zarządzania kryzysowego i zdolność prewencyjna.

Strategiczny wymiar bezpieczeństwa jako podstawy polityk urbanistycznych i odpowiadających im rozwiązań technicznych prowokuje do pytań o realny wpływ tego kryterium na formę współczesnego miasta. Skłaniają również do postawienia pytań na temat wpływu obecnych procesów strukturotwórczych na bezpieczeństwo życia miejskiego. To „temat rzeka”, a jedną z możliwych prób jego zawężenia otwiera perspektywa kojarząca strategiczne i strukturalne aspekty decyzji urbanistycznych zwana przez autora *urbanistyką strategiczną*³⁵. *Urbanistyka strategiczna* to podejście, które traktu-

je strukturalne aspekty formy miejskiej jako ważny element strategii urbanistycznej. Oznacza ona, że strategię miejską możemy uznać jako racjonalną pod warunkiem, że uwzględnia interpretację logiki struktury urbanistycznej i strukturalnych efektów działań. Postulat ten zawiera pozornie oczywiste założenia dotyczące strukturalnej logiki formy miejskiej, możliwości jej wyrażenia w postaci zasad oraz konieczności ich uwzględniania w urbanistycznych strategiach rozwoju.

Strategie urbanistyczne dotyczą podstawowych konceptów politycznych, ideologicznych i ekonomicznych wpływających na systemy wartościowania przestrzeni miejskiej. Strategie te ujawniają konflikty między rynkową i kulturową wartością przestrzeni. Istotą kultury jest system wartości, zatem kultura jest kluczem do oceny skutków działań podejmowanych w ramach strategii i programów rozwoju przestrzeni miejskiej.

Uznanie bezpieczeństwa jako podstawowego problemu urbanistyki strategicznej oznacza, że priorytet uzyskują tu następujące zagadnienia:

- strategii zarządzania konfliktami w urbanistyce i bezpieczne strategie sterowania procesami strukturotwórczymi; związek między polityką przestrzenną a strategiami różnych podmiotów gospodarujących w przestrzeni;
- strukturalne uwarunkowania zabezpieczeń przed „katastrofą urbanistyczną” (→ bezpieczeństwo i równowagę rozwoju) oraz *bezpieczeństwo konstrukcji urbanistycznej* jako swoista analogia do kryterium bezpieczeństwa w budownictwie (podobieństwa i różnice pomiędzy katastrofą budowlaną i „katastrofą urbanistyczną”);
- strategiczne elementy struktury przestrzennej miasta bezpiecznego i powiązania strukturalne o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa miasta; inwestycje strategiczne dla bezpieczeństwa i obronności oraz miejsca/obszary szczególnie wrażliwe na zagrożenia terrorystyczne;
- rola bezpieczeństwa w integrowaniu i harmonizowaniu różnych, selektywnych strategii urbanistycznych w celu podtrzymywania rozwoju i równowagi strukturalnej;
- analizy systemowe w planowaniu obrony.

6. Wnioski

Przedstawione tu rozważania prowadzą autora do następujących obserwacji:

1. Kryterium bezpieczeństwa wyznacza granice deregulacji w urbanistyce doby neoliberalizmu, podkreślając jednocześnie znaczenie problematyki bezpieczeństwa struktur osadniczych w inżynierii rozwoju. Wzrost zagrożeń i katastrof związanych z urbanizacją, błędnymi decyzjami urbanistycznymi, wadami w systemie regulacji dotyczących środowiska zurbanizowanego uzasadnia konieczność wzmocnienia naukowych podstaw inżynierii rozwoju urbanistycznego i pozycji inżyniera/eksperta w procesie podejmowania decyzji dotyczących zmian w zagospodarowaniu przestrzennym miast;
2. Zapewnienie bezpieczeństwa jest podstawowym zadaniem interwencji państwa w sferze gospodarki przestrzennej. Jest to odpowiedzialność a zarazem czynnik wzmacniający regionalny wymiar urbanistyki. Powszechnie odczuwane i krytykowane braki, jakie w tej mierze występują w sferze planowania przestrzennego, można również traktować jako zagrożenie dla bezpieczeństwa terytorialnego. Z perspektywy państwa problematyka przestrzeni bezpiecznej to przede wszystkim: bezpieczna dla terytorium państwa polityka regionalna i jej instrumenty, a zwłaszcza przepisy, instytucje i plany;
3. W skali poszczególnych struktur miejskich odporność systemu na zagrożenia bezpieczeństwa publicznego danej społeczności lokalnej zależy w znacznej mierze od poziomu wiedzy samorządów lokalnych na temat poruszanych tu zagadnień oraz ich umiejętności rządzenia i zarządzania ryzykiem związanym z tymi zagrożeniami. Wśród priorytetów polityki przestrzennej samorządów terytorialnych w zakresie przestrzeni bezpiecznej wymienić należy: opracowanie zasady bezpieczeństwa terytorialnego w dokumentach strategicznych gminy, instrumenty bezpieczeństwa, problemy współpracy między instytucjami władzy publicznej. Podkreślić należy również znaczenie takich czynników, jak: podnoszenie świadomości społecznej w zakresie zagrożeń, systemów informacji przestrzennej, sprawność zarządzania kryzysowego i zdolność prewencyjna;
4. Obserwuje się wzrost znaczenia problematyki bezpieczeństwa w tematyce międzynarodowych programów badawczych. Wśród priorytetowych tematów badań naukowych na czoło wysuwa się problematyka zarządzania ryzykiem. Do tematów o znaczeniu kluczowym należą również zagadnienia modelowania współczesnych pro-

cesów i struktur osadniczych pod kątem kryterium bezpieczeństwa. Przykładowo, w literaturze przedmiotu dyskutowany jest problem, który można określić jako zalety i wady strategii koncentracji oraz – paradoksalnie, a ściślej, wbrew prawu koncentracji i doktrynie miasta zwarteo – zalety dekoncentracji w kontekście zagrożeń bezpieczeństwa terytorium;

5. Wśród tematów priorytetowych wymienić należy również takie zagadnienia jak: podstawy naukowe strategii zarządzania konfliktami występującymi w urbanistyce i gospodarce przestrzennej w związku z planowanymi na szeroką skalę zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym oraz badania nad miejscami, rejonami, obszarami i inwestycjami mającymi znaczenie strategiczne dla rozwoju terytorium i szczególnie wrażliwymi na zagrożenia terrorystyczne;

6. Konsekwencją coraz większej rangi, jaką nada się kryterium bezpieczeństwa w urbanistyce, jest również postulat poprawy poziomu integracji różnych podsystemów planowania urbanistycznego, a zwłaszcza konieczność poprawy spójności między planowaniem przestrzennym i strategicznym oraz sektorowymi formami planowania operacyjnego i specjalnymi formami planowania (np. plany zarządzania kryzysowego, plany obrony itp.);

7. W takim kontekście uzasadnione wydaje się podjęcie badań nad zintegrowaną formą planowania i projektowania urbanistycznego określoną jako: *urbanistyka strategiczna*. Jej głównym zadaniem byłoby stworzenie podstaw naukowych strategii sterowania urbanistycznymi procesami strukturotwórczymi pod kątem kryterium bezpieczeństwa.

Przypisy

- ¹ *Świat megapolis*, FORUM, nr 47, 22–28.11.2010; Wg: Foreign Policy, wrzesień 2010.
- ² Próbę usystematyzowania tych wartości przedstawił autor w książce: Z.K. Zuziak, *O tożsamości urbanistyki*, Kraków 2008, 68-71.
- ³ W jakiejś mierze idea *rozwoju podtrzymywalnego (sustainable development)* jest tego wyrazem.
- ⁴ W dalszej części artykułu procesy te nazwano w skrócie budową miast.
- ⁵ Termin ten jest pochodną pojęcia *gated community* odnoszącego się do zjawiska polegającego na rosnącej liczbie przypadków ogrodzonych, niemal „ufortyfikowanych,” enklaw osiedli mieszkaniowych – zazwyczaj dla bogatych. Takie osiedla są swego rodzaju strukturami „asymetrycznymi” w stosunku do różnych form terytoriów miejskich określanych jako slumsy. To również tytuł e-książki Ryana Aventa.
- ⁶ Słowo „podtrzymywanie” jest tutaj wyraźnym odniesieniem do wykładni pojęcia *sustainable development* – rozwój podtrzymywany, czyli: trwały.
- ⁷ Można nawet bronić hipotezy, że kryterium bezpieczeństwa wyznacza granice liberalizmu w urbanistyce i podkreśla znaczenie inżynierskich aspektów bezpieczeństwa przestrzennych struktur osadniczych.
- ⁸ Por. Birkmann J., *Climate Change and Vulnerability: Challenges for Spatial Planning and Civil Protection*, 8. Forum DKKV/CEDIM: *Disaster Reduction in Climate Change* 15/16.10.2007, Karlsruhe University.
- ⁹ Por. Benevolo L., 1998, 9-36. Por. także: Hansen M. H., *Polis. Wprowadzenie do dziejów greckiego miasta-państwa w starożytności*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- ¹⁰ Hansen, *op. cit.*, 159.
- ¹¹ *Ibidem*, 161-162.
- ¹² Por. Benevolo L., *op. cit.*, 181.
- ¹³ *Ibidem*.
- ¹⁴ Jacobs J., *The Death and Life and Great American Cities*, Vintage Books, New York 1961.
- ¹⁵ Newman O., *Defensible Space. Crime Prevention through Urban Design*, New York 1972; Por. także: Wyżykowski A., K. Kwiatkowski, *Wprowadzenie do zagadnień przestrzeni bezpiecznej*, [w:] Wyżykowski A. (i inni), *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców*; Katedra Odnowy i Rozwoju Zespołów Urbanistycznych; Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, Kraków 2004, 11.
- ¹⁶ Por.: Urbano Fra Paelo, *Building Safer Communities. Risk Governance, Spatial Planning and Responses to Natural Hazards*, IOOS Press, Amsterdam, Berlin, Tokyo Washington, published in cooperation with NATO Public Diplomacy Division, 2009.
- ¹⁷ Wyżykowski A. (i inni), *op. cit.*
- ¹⁸ *Ibidem*, 6.
- ¹⁹ Por. [5].
- ²⁰ Foucault, *op. cit.*, 23.
- ²¹ *Ibidem*, 27.
- ²² *Ibidem*, 34.
- ²³ *Ibidem*, 45.
- ²⁴ *Ibidem*, 45.
- ²⁵ *Ibidem*, 496.
- ²⁶ [7].
- ²⁷ Sassen S., *Globalizacja. Eseje o nowej mobilności ludzi i pieniędzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- ²⁸ *Ibidem*, 2.

³⁰ *Ibidem*, 43.

³¹ *Ibidem*, 71.

³² Problematykę łagodzenia konfliktów urbanistycznych omówiłem szerzej w mojej pracy pt.: *Rozwiązywanie konfliktów środowiskowych w gospodarce przestrzennej*, [w:] *Gospodarka samorządów terytorialnych w świetle doświadczeń amerykańskich*, (praca zbiorowa pod red. L. Salamona i innych), Fundacja Promocji Czystych Technologii TECHEKO, Łódź 1995, 138-167.

³³ *Świat magapolis*, FORUM, nr 47, 22–28.11.2010; Wg: Foreign Policy, wrzesień 2010.

³⁴ Sassen, *op. cit.*, 14.

³⁵ *Urbanistyką strategiczną* nazywam podejście, które traktuje strukturalne aspekty formy miejskiej jako ważny element strategii urbanistycznej. Por. Z.K. Zuziak, 2008, 101-102.

Literatura

- [1] Bauman Z., *Globalizacja*, PIW, Warszawa 2000.
- [2] Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.
- [3] Benevolo L., *Miasto w dziejach Europy*, Wyd. Krąg, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1998.
- [4] Birkmann J., *Climate Change and Vulnerability: Challenges for Spatial Planning and Civil Protection*, 8. Forum DKKV/CEDIM: *Disaster Reduction in Climate Change*, 15/16.10.2007, Karlsruhe University.
- [5] Foucault M., *Bezpieczeństwo, terytorium, populacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- [6] Hansen M.H., *Polis. Wprowadzenie do dziejów greckiego miasta-państwa w starożytności*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
- [7] Harvey D., *Neoliberalizm. Historia katastrofy*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2008.
- [8] Jacobs J., *The Death and Life and Great American Cities*, Vintage Books, New York 1961.
- [9] Newman P., *Creating Defensible Space*, US Department of Housing and Urban Development, Office of Policy Development and Research; Contractor: Center for Urban Policy Research, Rutgers University, 1996.
- [10] Newman P., *Defensible Space. Crime Prevention through Urban Design*, New York 1972.
- [11] Sassen S., *Globalizacja. Eseje o nowej mobilności ludzi i pieniędzy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007.
- [12] Urbano Fra Paelo, *Building Safer Communities. Risk Governance, Spatial Planning and Responses to Natural Hazards*, IOOS Press, Amsterdam, Berlin, Tokyo Washington, published in cooperation with NATO Public Diplomacy Division, 2009.
- [13] Van Den Berg L., et al., *The Safe City: Safety and Urban Development in European Cities*, Ashgate 2006.
- [14] Wyżkowski A., et al., *Przestrzeń bezpieczna. Urbanistyczne i architektoniczne uwarunkowania kształtowania przestrzeni miejskiej dla zwiększenia bezpieczeństwa mieszkańców*, Katedra Odnowy i Rozwoju Zespołów Urbanistycznych, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, Kraków 2004.
- [15] Zuziak Z.K., *Rozwiązywanie konfliktów środowiskowych w gospodarce przestrzennej*, [w:] *Gospodarka samorządów terytorialnych w świetle doświadczeń amerykańskich*, praca zbiorowa pod red. L. Salamona i innych, Fundacja Promocji Czystych Technologii TECHEKO, Łódź 1995, 138-167.
- [16] Zuziak Z.K., *O tożsamości urbanistyki*, Wydawnictwo PK, Kraków 2008.